

Bartolov *Al Araf* in »nacionalno vprašanje«

Tomo Virk

Filozofska fakulteta, Oddelek za primerjalno književnost in literarno teorijo, Aškerčeva 2, SI-1000 Ljubljana
tomo.virk@guest.arnes.si

Razprava se osredotoča na vprašanje »nacionalistične« interpretacije Bartolove zbirke kratkih pripovedi iz leta 1935 Al Araf. Ob izdatni naslonitvi na rokopisno zapuščino pa tudi na objavljeno dokumentacijo poskuša pokazati, da to vprašanje ne dopušča enostranskih odgovorov. Vtis je, da je Bartol med snovanjem zbirke narodnostno vprašanje obravnaval zgolj kot eno izmed mnogih idej, s katerimi je v svojih pripovedih »eksperimentiral«. Tako so ga tedaj razumeli tudi njegovi sodobniki. Nasprotno lahko novejši, »nacionalistične« interpretacije vseeno najdejo trdno oporo v Bartolovi povojni samorazlagi, predvsem pa v tem, da so pisateljeve novele tematizirale tisti tip subjektivitete, ki je bil tudi Slovencem potreben za izpeljavo velikih zgodovinskih sprememb in so se tako izkazale za njihovo svojevrstno napoved.

Ključne besede: literatura in družba / slovenska književnost / kratka proza / Bartol, Vladimir / literarna interpretacija / narodnostno vprašanje / TIGR

Bartolova »zbirka literarnih sestavkov« *Al Araf* je tako v obdobju nastajanja kot tudi še pozneje veljala za delo avtorja, ki v vseh pogledih izstopa iz utečenih tirnic slovenske literature, saj se v kozmopolitskem duhu najraje osredotoča na v Parizu živeče mednarodne pustolovce, izhaja iz freudizma, predvsem pa propagira nekakšno makiavelistično različico ničejanstva, pri kateri so v ospredju brezobzirna volja do moči, preziranje smrti, povečevanje cinične manipulativnosti ter zaničevanje tradicionalnega slovenskega lirskega, hrepenenjskega, nedejavnega, kategoričnemu imperativu »Mati-Domovina-Bog« zavezanega literarnega subjekta. Večina kritikov in literarnih zgodovinarjev je glede tega poudarjala predvsem avtorjev intelektualizem in individualizem ter odmaknjenost od vsakršne družbene realnosti. Tako presojo je v svoji glade marsičesa prelomni študiji o *Al Arafu* potrdil tudi Taras Kermauner, ko je zapisal, da so Bartolovi junaki »vsi brez izjeme [...] brez narodnosti ali vsaj brez narodne ali socialno-razredne zavesti«. (Kermauner 425)

V zadnjem desetletju ali dveh so se začele pojavljati drugačne interpretacije, ki to podobo postavljajo na glavo. Pokazati poskušajo, da Bartol ne odstopa zares tako radikalno od slovenske literarne specifike, da tujih

literarnih zgledov ali idejnih in filozofskih pobud ne prevzema v vsej njihovi radikalnosti, temveč, kot je to značilno za slovensko literaturo, vedno nekako *blokirano*, omiljeno, zmehčano (prim. npr. razprave Janka Kosa, Lada Kralja, Matevža Kosa), in da igrata tudi pri Bartolu pomembno vlogo navezava na konkretno družbeno dejanskost ter nacionalna ideja. Še več, Bartolovo literarno delo je razumljeno v taki ali drugačni povezavi z domoljubjem, z oboroženim odporom proti nacionalnim sovražnikom in celo z organizacijo TIGR. Kot je to na neki okrogli mizi (sicer glede *Alamuta*, ne izrecno glede *Al Arafu*; a znano je, da je Bartol svojo prozno zbirko razumel le kot vajo in predpripravo na svoj roman) jedrnato izrazil Janko Kos: »Po novejših dognanjih se res bolj nagibamo k razlagi, ki vidi v *Alamutu* tudi Tigra«. (Zupan Arsov 5)

Starejše obravnave *Al Arafu* so te, šele v zadnjem obdobju aktualizirane vidike Bartolove novelistike razen redkih izjem povsem spregledovale. Tudi kadar so se jih v posameznih primerih vendarle dotikale, so to počele z omejitvami. Božo Vodusek je v svoji kritiki *Al Arafu*, objavljeni leta 1936 v *Ljubljanskem zvonu*, kot edini med ocenjevalci, ki so o zbirki pisali ob njenem izidu, tudi Bartolovo prozo povezoval z zgledom Cankarja kot modela za slovenske prozaiste nasploh, a je obenem dodal, da se Bartol navezuje na druge momente pri Cankarju kot njegovi pisateljski vrstniki in se zato od teh vendarle opazno razlikuje. Tudi pozneje je ostajal Bartol za slovenske literarne zgodovinarje in kritike neznačilen, »neslovenski«, osamljen pojav, literarni obstranec. Če je kdo v *Al Arafu* izjemoma opažal nacionalno tematiko, je v isti sapi že zavrnil, da bi bila pri Bartolu mišljena resno. To je denimo dobro razvidno iz razprave Lina Legiša v *Dejanju* leta 1939, ki je glede tega na prvi pogled drugačna, saj njen avtor med drugim glede nacionalne tematike pri Bartolu zapiše:

Domovina je tudi Bartolu osnovno doživetje, svet, v katerega se mora vrniti, pa naj se je počutil v nji še tako utesnjenega. Čeprav meni, da je »večina tako imenovanega človeštva zanikrna svojat, za katero ni vredno migniti niti z mezincem«, mu je vendar delo za narod dolžnost. Zato za narodno življenje ni nebrizen. Njegovemu kritičnemu umu se upira sentimentalnost, poplava »duše, čustva in doživetja«, ki se je začela razlirati pri nas po vojski. Še bolj se upira njemu in njegovi družbi naše hlapčevstvo, pomanjkanje narodne časti, ki se kaže tudi v pomanjkanju pravne časti naših žen. V tem pogledu je posebno važno, kar nam je sporočil o pomenu ponosne in samostojne Jugove postave za novo pojmovanje nalog slovenstva. (Legiša 168–169)

A tudi Legiša (podobno kot pozneje npr. Arnaldo Bressan) v tem nazadnje prepozna le načelno, teoretično, intelektualistično tematizacijo neke ideje, ne pa propagiranje oziroma iskreno zastopanje te ideje same:

Prav tu, kjer zadenejo te ideje človeka osebno, občutiš njih šibke strani. Prvič se ti še bolj utrjuje sumnja, da sta izjemnost in demonstvo Bartolovih alarafovcev tudi sočustvovanje s svojim skeptičnim spekulativnim duhom, še več, že romantično nabreklo povzdigovanje. Drugič odbija pisateljevo nekam statično razmerje do vseh teh vprašanj, ki se vnema zanje skoraj samo toliko, kolikor gre za rešitev psiholoških, torej znanstvenih zamislov, ne za bistveno moralne zadeve. Ti duhovi, ki so zrasli iz Nietzscheja, pa se mu že odmaknili, so v svoji miselnosti in zlasti v dejanju in nehanju prav za prav amoralni pustolovci. Zakaj kako bi mogel mirno sprejeti njih delo za narod, če vidiš, da ljudstvo v svojem aristokratizmu zaničujejo, pred vsem pa da zanje ni tako rekoč nobene resničnosti, ampak vse le eksperiment. (Prav tam 169)

Prvi pravi predhodnik sodobnejših interpretacij *Al Arafa* je – v tem pogledu sicer največkrat spregledani (morda zato, ker je spominsko-esejistične narave?) – šele prispevek Ivana Mraka za revijo *Most* leta 1977. Mrak, eden izmed tistih, ki so Bartola v obdobju snovanja *Al Arafa* osebno najboljše poznali, je tam med drugim zapisal:

Mar ni ironija zgodovine, da je pisec, ki je vprav z *Al Arafom* naše mlade generacije intelektualcev ko le kdo pripravljaj, ozreljeval za tisto enkratno poslednje tveganje, ki jih je trgal iz malomeščanščine in domačijstva v svet čiste ideje, skratka, pisec, ki jih je duhovno pripravljaj na usodne prelomne dogodke v letih 41–45, da je ta pisec v eri socialističnega realizma obstal kot pič zvezanih kril? [...] Mar ni Bartol v *Al Arafu* z novo lučjo, skozi svojo filozofijo osvetlil slovensko narodno problematiko? Mar ni določno pokazal na vzornika naših predvojnih narodnih herojev Bidovca, Marušiča, Miloša in Valenčiča? Mar niso slednji sledili etičnim zahtevam, ki jih je pred mislečo mladino postavljaj in s svojo smrtjo potrdil mladi filozof in planinec Klement Jug? (Mrak 116)

Vendar Mrakova opozorila v recepcijo *Al Arafa* niso vnesla pomembnejših sprememb. Po njegovem eseju je glede tovrstnih opozoril oziroma interpretacij nekaj desetletij vladalo zatišje. Njihovo obnovev – oziroma dokončno uveljavitev – je po vsem sodeč spodbodel šele ponatis *Al Arafa* leta 2002. Spremno besedo k zbirki je prispeval Boris Paternu, ki je – zlasti ob pripovedih iz cikla »Zgodbe okrog doktorja Juga in doktorja Krassowitza« – pokazal, kako Krassowitz Bartolovi volji do moči

odpre pot čez meje individualne psihologije v širšo nacionalno, kulturno in politično psihologijo, se pravi od osebnostne v skupnostno, od personalistične v kolektivno zavest. Volja do moči je zdaj utemeljena na novo in širše in izgublja pravi stik z Nietzschejem in z Dostojevskim, ki jo je moralno problematiziral. V volji do moči odkrije Bartol elementarno lastnost, ki je potrebna malemu in ogroženemu narodu, kot so Slovenci, v njegovem boju za preživetje. (Paternu 335)

Paternu je v svoji razpravi analiziral še narodnoobrambno vlogo Juga v Bartolovih novelah in v zvezi s tem opozoril tudi na primorsko tigrovstvo, sklenil pa je z ugotovitvijo, da Bartol z ozemljitvijo volje do moči v specifično slovensko nacionalno problematiko vendarle ni bil tako drugačen od svojih sodobnikov, socialnih realistov, na primer od Prežiha.

Podobno stališče se je v tem obdobju uveljavilo tudi pri nekaterih drugih. Največjo pozornost je tej problematiki posvetil Miran Hladnik v študiji »Razmerje med Bartolovo kratko in dolgo prozo (*Al Araf* in *Alamut*)«, v kateri se je zavzel za »nacionalistično« interpretacijo (prvenstveno sicer *Alamuta*, a tudi) nekaterih novel iz *Al Araf* in je (npr. ob analizi pripovedi »Na razpotju«) prav tako menil, da je Bartol imel pri pisanju »v mislih pripadnike ilegalne organizacije TIGR«. (Hladnik 140)

Skupni imenovalc teh novejših razumevanj *Al Araf* je, da v njem ne gre za »čisti intelektualizem«, ki nima nobene prave povezave z realnostjo, na primer z nacionalnim ali družbenim vprašanjem, in tako za nekaj slovenski književnosti povsem tujega, temveč da se tudi ta Bartolova zbirka tako ali drugače sklada z nekaterimi konstantami, ki spremljajo slovensko prozo kot njena specifika. Prva med temi konstantami je tesna povezanost z nacionalnim vprašanjem. Nekatera Bartolova besedila v *Al Arafu* take interpretacije vsekakor omogočajo, in nenavadno se zdi, da jim preučevalci Bartolovega dela niso namenili več pozornosti že prej. V nadaljevanju bomo poskusili to, na prvi pogled nenavadno okoliščino osvetliti tako, da bomo preverili, kako je mogoče take ali drugačne, predvsem pa »nacionalistične« interpretacije *Al Araf* povezati z avtorjevo ustvarjalno intenco oziroma z njegovim lastnim samorazumevanjem, pa tudi z razumevanjem njegovih sodobnikov.

*

Če poleg objavljenih besedil upoštevamo še Bartolove – za zdaj z redkimi izjemami le v rokopisni zapuščini dostopne – dnevniške zapiske in razne literarne beležke, potem je veliko večino »dokazov« za to, da »nacionalistično« ali družbeno aktivistične ideje zlasti iz osrednjega cikla *Al Araf* niso zgolj »čisti intelektualizem«, temveč na konkretno realnost navezana tematizacija, morda pa celo program za delovanje, najti predvsem v pisateljevih stališčih po drugi svetovni vojni. Izjemo pomeni v tem pogledu članek, ki je izšel že tik pred njo. Bartol je 12. maja 1940 v *Jutru* na 3. strani objavil prispevek z značilnim naslovom »Na zidu spoznanja«. V njem je rojake pozival, naj se pripravijo na vojno in se je udeležijo z vso močjo in odločnostjo. Pri tem se je povsem jasno navezal na novelo *Al Araf* – in sploh na ves cikel okoli dr. Juga in Krassowitza –, in sicer v temle odlomku:

Ako bi se skušal tedaj kak majhen narodič skriti, denimo, za svojimi pacifističnimi ideali pred tem vulkanskim izbruhom, bi bilo to prav tako, kakor če noj vtakne glavo v pesek spričo preganjajočih ga levov.¹ Velika nezrelost naših kulturonoscev se je pokazala v minulih dvajsetih letih prav v tem, da ni nihče skušal pripraviti ne sebe ne naroda na viharje, ki so se že davno začeli nabirati v mogočnih obrisih na obzorju našega neposrednega sosedstva. Ako je kdo skušal opozarjati na pripravljajočo se nevihto in pozival k obrambi, je veljal za pustolovskega duha, takorekoč za eksponenta osovražene militarizma. Prav po otročje so se upirali slehernemu poizkusu, ki bi jih mogel zdramiti iz njihove idile, vse prepletene z malenkostnimi borbami dneva.

Čas je deloval z nepričakovano brzino in nenadoma smo se znašli pred usodnimi preizkušnjami. Stopili smo takorekoč na tisti zid iz Korana, *Al Araf* imenovan, ki loči raj od pekla. Pogled nazaj nam kaže veselo idilo, kateri smo se lahkomišlno predajali dvajset let, pogled naprej je zastrt v mračno, grozljivo temo. Da, zdaj smo stopili na zid spoznanja. In sleherni spoznanje vodi iz navne otroškosti v moško zrelost. (Bartol 3)

Bartol torej – niti ne preveč diskretno – namiguje na to, da je slovenski narod postavljen pred preizkušnje, na katere ga je sam v svojih delih že ves čas pripravljaj (a so se mu pri tem posmehovali). Članek ima v kontekstu razumevanja *Al Araf*a pomembno vlogo, saj je morda prvi dokumentirani primerek, ki kaže, da je pisatelj vsaj leta 1940 svoj prozni prvenec že razumel v družbeno aktivističnem duhu.

Na pravo poplavo takega samorazumevanja naletimo nato pri Bartolu po drugi svetovni vojni, in sicer v njegovih dnevniških in drugih zapiskih. Pri tem morda ni nepomembno, da so ti zapiski nastajali v posebnem kontekstu. Bartol je bil že pred vojno nezadovoljen z recepcijo svojih literarnih del, še posebej *Al Araf*a, in to nezadovoljstvo se je po vojni le še stopnjevalo. Ker mu v raznih literarnozgodovinskih pregledih ni bilo namenjeno tako mesto v slovenski književnosti, kot je pričakoval, se je v svojih zapiskih nenehno vračal k *Al Arafu* in *Alamutu* in ju poskušal interpretirati z najrazličnejših vidikov, da bi čim bolj nazorno in vsestransko osvetlil njun pomen. Pozorno je spremljal tako literarno kot tudi politično dogajanje doma in v svetu in v marsičem je prepoznaval tisto, kar je – po njegovem lastnem razumevanju – napovedoval že v svojih predvojnih novelah in romanu. Nekaj teh samorazlag *Alamuta* – a še zdaleč ne vse – je tudi objavil (v spremni besedi k tržaškemu ponatisu romana in v sklepnem delu *Mladosti pri svetem Ivanu*), tiste glede *Al Araf*a pa so ostale v zapiskih (čeprav je podobno pojasnilo kot za *Alamut* pripravljaj tudi za svoje »literarne sestavke«, namreč za njihov ponatis, ki se je po vojni v času avtorjevega življenja obetal vsaj dvakrat, a je namera vselej spodletela).

Ti zapiski so v kontekstu naše razprave posebej zanimivi zato, ker so glede marsičesa usklajeni z novejšimi interpretacijami *Al Araf*a. Bartol je

namreč pripovedi iz svojega proznega prvenca razumel ne le kot napoved, temveč celo kot program OF, NOB, revolucije, ne nazadnje pa tudi tigrovstva.² Tovrstnih samorazumevanj v dnevnikih kar mrgoli, zato navajamo le najznačilnejše.

Najprej velja opozoriti na to, da Bartol teh (samo)razumevanj ni preprosto skonstruiral *ad hoc*, temveč je podlago zanje našel tudi v svojem pojnovnem okolju. Iz njega je dobival signale, ki so potrjevali njegovo lastno percepcijo. Tako je na primer (o tem poroču v dnevniškem zapisku 14. 6. 1945) opazil, da je Ferdo Kozak v govoru na komemoraciji za padlimi kulturniki »citiral [...] Al Arafa (prvo je potreben pogum ... to je: premaganje smrti, strahu pred smrtjo ...) itd.« (RB 1) Nekoliko pozneje – 17. 8. 1945 – je v dnevniku poročal, kako mu je neki znanec glede *Al Arafa* dejal, »da je ves program osvobodilne fronte vsebovan v njem« (RB 2), še leto pozneje pa je takole primerjal ideje osrednjega razdelka *Al Arafa* z zamislimi iz nekega govora Edvarda Kardelja:

(Kardelj: - To bi lahko stalo tudi v Al Arafu, v Krassowitziadah, v kolikor že ne stoji; podpišem z obema rokama.)

»... In končno ves svet danes predstavlja celoto, v kateri se vrši neprestana bitka med silami demokracije in imperializma. Niti en narod se ne more 'nevturalizirati', izdvajati iz te borbe. Vse to pa pomeni, da je potrebno razviti energično borbo proti ostanom stare mentalitete, ki preprečuje, da bi na vseh teh sektorjih mi lahko razvili maksimalno aktivnost.«

Zdaj pa kot iz Al Arafa ali iz poglavja o »kretenizmu«: »... kaj ni jasno, da sta v takih pogojih brezprincipno slogaštvo in gnili liberalizem smrtna sovražnika pridobitev naše ljudske revolucije? (podčrtal Kardelj) Vzemimo drug tak pojav, ki obstoji v ostankih stare ozkogrudnosti, mentalitete majhnega, zatiranega naroda, ki se je bal širokih dimenzij, mentalitete, iz katere rastejo pojavi partikularizma, lokalpatriotizma itd. ...« (Podčrtal [tri navpične črte ob robu vsega odlomka, ne dobesedno podčrtano; op T. V.] B. V. To je ono, kar sem jaz imenoval »kretenizem«.)

»... čas je, tovariši, da napovemo najodločnejšo vojno provincializmu, ozkogrudnosti in filistrskemu samozadovoljstvu kakor tudi vsem pojavom partikularizma, če nočemo zaostajati za drugimi narodi Jugoslavije in če nočemo zaostajati za svetovnim dogajanjem ...«

(Podčrtal [tri navpične črte ob robu vsega odlomka, ne dob. podčrtano; op. T. V.] B. V.)

Mislim, da je to tisto, kar pridigam že 15 let, kar stoji zapisano v mojih pismih materi iz Bgda, kar je v mojih zapiskih, kar je v mnogih mojih novelah v Al Arafu in v revijah v mnogih člankih. (RB 3)

Bartol je torej tudi pri najvidnejših predstavnikih tedanje slovenske družbe – bodisi posredno ali neposredno – našel potrditev za takšno podobo o *Al Arafu*, kakršno si je v tem obdobju ustvaril sam, zato ne prese- neča, da je bil glede tega v svojih sodbah precej samozavesten. V že ome-

njeni dnevniški zabeleži 17. 8. 1945 je tako denimo še zapisal: »Ne Miško Kranjec, ne Prežihov Voranc, oba oficijelna predstavnika 'revolucije in nove dobe', nista nikjer nakazala problemov osvobodilne borbe, ki sem jo jaz predvsem v krassowitzjadah že formuliral.« (RB 2)

Na kaj natanko je Bartol s tem meril, ni težko uganiti. Po vsem sodeč predvsem na v krassowitzjadah tematizirane postopke ničejanske in makiavelistične prevzgoje posameznikov, ki je po njegovem prepričanju nujna za spremembo slovenskega nacionalnega značaja. Ta zamisel je res dobro razvidna iz besedil osrednjega cikla *Al Arafa*. Tam je mogoče tudi razbrati, da taka sprememba ni sama sebi namen, temveč da lahko edino ona Slovincem omogoči, da enakopravno in z vso odločnostjo stopijo ob druge narode na prizorišče zgodovine.

Bržkone je imel Bartol nekaj takega v mislih tudi, ko je 9. decembra 1951 v svoj dnevnik zapisal:

Al Araf je skrivnost in zdaleka ni še odigral svoje funkcije. V njem je šola za velike podvige. Ideološko je Al Araf anti-Cankar, oziroma Cankar je anti-Al Araf. Cankarjevi junaki, Maks, Jerman, Kačur, Ščuka, se sicer upirajo družbenemu redu, borijo se zoper njega, a v bistvu so to negativni, rušilni pojavi. Oni ne dajejo posameznikom, ki sestavljajo narod, prave hrbtenice [...] Al Araf vodi iz provincialnosti ven v veliki svet. Mislim, da ni poti mimo njega. Ali pojdemo skozenj ali se izgubimo kot provinca v naročju kakega drugega naroda.

Mislim, da je Al Araf tudi dobra literatura. Ali poleg tega je veliko več. Je moralni kodeks za veliko pot. Je jedro edine filozofije, ki daje perspektivo za to veliko pot in s tem tudi za naš obstoj sam. Kajti druge možnosti ni: ali storimo nekaj izrednega – ali poginemo oz. utonemo v tujem morju. (RB 4)

Ta zapisek je zanimiv tudi zato, ker morda kaže, da je bil Bartol leta 1951 mnenja, da se Slovenci kot narod še nismo polnopravno uveljavili. A na tem mestu ne želimo ugibati o razlogih za to morebitno skepso.³ Osredotočamo se na to, da je Bartol, kot je razvidno tudi iz tega navedka, po vojni *Al Araf* razumel kot tisti *moralni kodeks*, ki narodu edini lahko zagotovi njegov obstoj. Prav ta *moralni kodeks* je bil po pisateljevem mnenju zaslužen za spremembo tradicionalnega pasivnega slovenskega značaja v bolj aktivnega, drznega, tudi *demoničnega*, kakršen je bil predpogoj za NOB; še več, mnogi zapiski kažejo, da je bilo tudi revolucijo, torej konkretni politični program Komunistične partije, po prepričanju pisatelja mogoče izpeljati le ob tej temeljni, vse druge pogojujoči spremembi.

To svoje razumevanje lastnega literarnega dela je nameraval tudi umetniško upodobiti v noveli o usodi dr. Krassowitza med drugo svetovno vojno.⁴ V zapisku 17. avgusta 1945 popisuje koncept in idejno zasnovo za novelo takole:

V noveli »Sveti Frančišek«, ki jo imam že nekaj let koncipirano, nastala je med okupacijo, pripovedujem o dr. Krassowitzu, kako ga sreča prijatelj v Tivoliju, kako krmi ptičke. Kar ne veruje svojim očem, da ta mož, ki je nekoč pripravljaval v svojih idejah burjo in vihar v narodu, sedaj, ko se bije borba, tako mirno v Tivoliju krmi ptičke. – A dr. Krassowitz si misli: Jaz sem začrtal pot, pokazal sem, kako se je treba boriti, se ubraniti tujca. Zgradil sem sistem, močno moralo, tako moralo, ki prenese najtežjo preizkušnjo. Mladina je šla to pot. Cilj so ji postavili drugi (Komun. partija). Krassowitzu je bilo le za pokazanje poti, za izgradnjo značaja, kakšen mora biti, če hoče zmagati v tej neenaki borbi, ki bo vse tvegalo, ki ne bo poznal ne oklevanja, ne sentimentalnosti, ki bo ubral v slov. zgodovini novo, strmo pot, ki vodi tik nad pogubljenjem. S tem je Kr. ustvaril pogoje za nar. osvobodilno borbo, ki so ji drugi postavili konkretne cilje [...] Treba je bilo postaviti na glavo vzgojo za mlade generacije, iti od človeka do človeka in podreti v njem vse mostove k staremu nazaj. To je storil dr. Krassowitz. Zato je zdaj s smehljajem gledal, kako hodi mladina po oni poti, ki ji jo je on pokazal, h kateri jo je bil on prevzgojil. Da, bil je član osvobodilne fronte, a majhen, skromen član, povezan v nekem oddaljenem krožku. Doprinesel je svoje, kolikor je doprinesel sleherni zavedni mali človek. A v njegovem srcu je sijala ponosna sreča, ko je gledal to borbo, h kateri je on sam pokazal mladini pot. Kdo jim je že govoril o narodni časti?! Kdo je pred desetimi in več leti klical na pomoč Prešerna, kdo pripovedoval, da je edino v njegovem Krstu stavek, ki pomeni za narod cel program?! – kakor mati je bil, ki je dal kopici otrok življenje. Ti otroci so odšli v svet in dosegajo sijajne uspehe. Kdo se še spominja matere, ki jih je rodila! Vsi gledajo samo vanje, v njihovo pot, v njihov blesteči vzpon. Samo mati ve, kako so bili nekoč nebogljeni, kako jih je povijala v plenice, jih varovala pred boleznijo, jim stregla, če se jih je lotila, jim dajala hrano, jih vzgajala in negovala. Brez nje bi teh otrok ne bilo! In vendar – ona ždi nekje v ozadju čisto pozabljena. A v njej sije prekrasna, čudovita zavest, da so ti otroci njeno delo, kri njene krvi, meso njenega mesa. (RB 2)

Bartola je ta možnost razumevanja *Al Araf*⁵ zlasti v prvih povojnih letih močno vznemirjala in prevzemala, in k njej se je nenehno vračal. Najbolj jednat izraz je dobila v temle dnevniškem zapisu 11. januarja 1955:

In dr. Krassowitz? Ali ni povedal stavke (dal sem jih tudi dr. Jugu v usta, čeprav niso bili njegovi), ki so postali gesla nar. osvobodilne vojne? »Če nam je že umreti, umrimo častno«. Bartol skozi Jugova usta. »Ves naš narod bo moral nekoč na Al Araf (se pravi: vzeti orožje v roke in se boriti proti volji vladajočih)« Bartol skozi Krassowitzova usta itd. (RB 8)

*

Glede tega, kako je Bartol razumel *Al Araf* tik pred vojno, predvsem pa po njej, torej ne more biti dvoma. Vsekakor je v njem za nazaj videl pragmatični program oziroma navodilo za delovanje, ne le miselni eksperiment. Toda njegovi sodobniki ga niso razumeli tako, in vprašanje je, ali ga je tudi sam videl v tej luči že ob njegovem nastajanju. V nadaljevanju bomo zato poskusili preveriti, kako je s tem zadnjim.

V tem kontekstu je najprej treba pregledati nekatere pri literarnih zgodovinarjih že podane argumente ali namige. Tako Miran Hladnik kot Janko Kos (na že navedenih mestih) denimo opozarjata, da je bil Bartol dober prijatelj Zorka Jelinčiča, enega izmed vodilnih tigrovcev, in da je leta 1931, ko so Italijani Jelinčiča aretirali in obsodili na dolgoletno zaporno kazen, v svoj dnevnik zapisal, da ga bo maščeval (gl. Bartol »Literarni« 376). Vprašanje je sicer, kakšno dejansko težo je mogoče pripisovati Bartolovi grožnji z maščevanjem, saj v svojih dnevnikih v tem obdobju, pa tudi pozneje, »strašno maščevanje« obljublja še marsikomu, a je razvidno, da gre pri tem ponavadi za trenuten čustveni izbruh, ne pa za namero, ki bi se sprevrgla v dejanje. Toda neizpodbitno je, da je bil pisatelj res dober prijatelj tigrovca Zorka Jelinčiča in da njuno prijateljstvo ni ostalo povsem nepovezano z narodnostnim delovanjem in celo s tigrovstvom.

Glede tega je morda najbolj pomenljiv podatek, da je septembra 1926 goriško društvo »Adria« v vasi Krn priredilo t. i. »Jugov tečaj«, nanj pa so kot predavatelja o Jugu povabili tudi Bartola (pravzaprav ga je povabil ravno Jelinčič kot tajnik Zveze prosvetnih organizacij Primorske). Bartol se je tečaja udeležil, predstavil je Jugovo etiko in filozofijo, se precej družil s tečajniki (med drugim tudi s Fanico Obidovo), planinaril z njimi, jim demonstriral telepatijo, se udeleževal družabnih iger itn. (O vsem tem prim. RM I 18, beležnice iz let 1924–1926). Poslušal je tudi predavanja drugih, in ob poročilih o raznoradovolnem pritisku na Primorskem je v svoj dnevnik zapisal tudi tale vzklik (po tipu precej podoben tistemu o maščevanju Jelinčiča): »Ne, naših tam doli ne smemo zapustiti nikdar«. (Prav tam; zapisek 17. IX. 1926)

Tudi ta Bartolov vzklik bi bilo seveda mogoče razumeti kot nekakšno napoved konkretnega delovanja – ali vsaj zaveze zanj. Pričakovali bi denimo, da se bo nekdo, ki ga iskreno prevzemajo taka čustva, vsaj pridružil kateri od domoljubnih organizacij ter tako ali drugače poskušal dejavno prispevati k izboljšanju položaja zatiranih rojakov. Ne nazadnje je bil Bartol kot iz Trsta pregnani primorski Slovenec narodno zaveden. V gimnazijskih letih se je celo udeležil nekaterih javnih narodnoobrambnih manifestacij (gl. Bartol »Literarni« 636). Prijateljeval je s Klementom Jugom, čigar dejavno etiko in asketstvo so tigrovci res imeli za zgled pri svojem delovanju,⁶ in seveda tudi z Jelinčičem. – Vendar pa iz Bartolove narodnostne zavzetosti ob priložnosti druženja na Jugovem tečaju očitno ni sledilo nič podobnega. Pisatelj se ne tedaj ne pozneje ni vključil v nobeno narodnobudiljsko, politično ali kako drugače družbeno angažirano organizacijo (celo izrecno se je distanciral od tega in tudi pri prijateljih je glede tega veljal za pasivnega).⁷ Zlasti v obdobju pisanja *Al Arafa* so ga – to med drugim potrjujejo tudi njegovi objavljeni »Literarni zapiski« – pre-

cej bolj vznemirjala druga, osebna vprašanja. To je ne nazadnje razvidno tudi iz njegovih dnevnikov, v katerih je poročal o Jugovem tečaju. Čeprav je Bartolov vzklik iz leta 1926 (to je seveda nekaj let pred *Al Arafom*) o primorskih rojakih, ki jim je treba stati ob strani, nedvomno pristen izraz trenutnega čustva, pa se pisateljeva pozornost, ko sledimo njegovim zapiskom, celo v tem, z narodnostnimi čustvi nabitem okolju zelo hitro preusmeri drugam in nacionalna problematika povsem zbledi ob nadaljevanju dnevniškega beleženja spominov na Jugov tečaj, v katerem so zelo podrobno in zavzeto popisane Bartolove plezalne pustolovščine, ki jim je bil namenjen drugi del srečanja.

Ti podatki so sami po sebi zgovorni, vendar še ne podajajo celovite podobe. Za odgovor na vprašanje o tem, ali je bil v ozadju nekaterih zamisli iz osrednjega cikla *Al Araf* res kak dejanski program oziroma »navodilo za ravnanje« (tako jih je po vojni razumel pisatelj sam), ali je Bartol na nekaterih mestih, kjer je omenjal Jelinčiča, namigoval pa tudi na bazoviške žrtve, svoje pisateljsko pero res odločno postavil »v službo narodu« (tako menijo nekateri novejši razlagalci), ali pa je šlo – tako je tedaj mislila večina sodobnikov, in ne nazadnje je to morda potrdil tudi pisatelj sam, ko je večkrat zatrjeval, da je »filozofeme« svojih junakov doživljal predvsem estetsko – zgolj za intelektualistično preigravanje čisto teoretičnih idej (ki jih je sicer vselej opiral na otipljive, realne primere), tako kot v drugih primerih iz zbirke,⁸ je treba osvetliti še nekaj okoliščin. Iz Bartolovih zelo iskrenih dnevniških zapiskov iz tega obdobja ni razvidno, da bi ga nacionalna ali družbena vprašanja tako vznemirjala, da bi jim posvečal večjo pozornost (najbolj sta ga tedaj zanimala njegova pisateljska kariera in ljubezensko življenje).⁹ Tudi ko je pozneje pojasnjeval pobude za nastanek svojih pripovedi iz *Al Araf* (zlasti tistih, povezanih z *Alamutom*), je poudarjal, da so nastale kot odgovor na intimne pretese, ki jih je tedaj doživljal in ki so bili vselej ljubezenske narave.¹⁰ In še četrto stoletja po izidu *Al Araf* je glede tega zelo odkritosrčno zapisal: »Tokrat seveda, ko sem tiste prve novele pisal, se nisem zavedal, da bi izrecno rušil obstoječi ali kateri koli svet.« (RM II 26; zapisek 18. II. 1959 na lističu z naslovom *Al Araf in Alamut*)

Tako pisateljevo držo posredno potrjujejo tudi odzivi sodobnikov. Tiste, ki so Bartola dobro poznali, so z narodom povezane aktivistične ideje v *Al Arafu* celo motile, saj se jim intelektualistično poigravanje (tako so jih razumeli) z za Slovence sveto idejo naroda ni zdelo primerno. Značilno je, kako se je na novelo »Zadnji večer« odzval Bartolov tedaj najbližji prijatelj Janez Žagar, ki sta ga odbijala pisateljev ničejanski in makiavelistični amoralizem ter cinizem, še zlasti v povezavi z nacionalno problematiko, in je imel vse to zgolj za objestno fantaziranje¹¹ prerazgrete-

ga duha, za katerim ni čutil dejanske zavezanosti nacionalnemu vprašanju. Takole navaja Bartol njegove besede glede tega: »Ti nisi torej opravičen, da daješ tako ideologijo Jugu v usta, tebi gre narodna čast in nar. ponos le do seksualnih odnosov itd.« (Bartol »Literarni« 382) Ta očitek kaže, da Bartol v prijateljskem krogu vsaj v tem obdobju ni veljal za posebej zagretega »nacionalista«. Očitno pa se tudi sam ni imel za takega. Njegovi predvojni dnevniki so polni zadržkov do tistih sodobnikov, ki svoje literarno udejstvovanje podrejajo nacionalni ideji, in ob Vidmarjevem *Kulturnem problemu slovenstva* je 30. V. 1932 zapisal: »Seveda, ta zaljubljenost v slovenstvo je za moj okus nekoliko sentimentalna, ampak sentimentalnost je ena od slovenskih elementarnih lastnosti.« (Prav tam 764) Da je imela njegova ljubezen do naroda tudi še pozneje lahko razmeroma ozko začrtane meje – odvisno pač od razpoloženja –, je razvidno iz zapiska dvajset let pozneje, 23. VI. 1953: »Ko bi ne bil jaz sin tako bednega, neumnega naroda, bi bil zdavnaj zasedel eno izmed prvih mest v svetovni literaturi našega stoletja« – vendar se niti pri Slovencih ni mogel ustrezno uveljaviti, saj namreč, kot zapiše, ti ljubijo »kmetavzarsko prdenje«. (RB 7) Ob drugih priložnostih je sicer pisal drugače, vendar je tudi podobnih mest precej, in če jih med seboj primerjamo, pokažejo vzorec, ki morda ni povsem zanemarljiv. Kaže namreč, da je pisatelj zlasti v mladosti (prim. glede tega iskreni dnevniški zapisek v »Literarnih zapiskih« z dne 6. februarja, 1931, torej iz časa nastajanja *Al Araf*)¹² narod (vsaj v nekaterih trenutkih) razumel kot potencialno odskočno desko v svet in si je želel njegove uveljavitve v svetu (tudi) zato, ker bi to njegovemu delu pripomoglo k večjemu ugledu.

*

Vsi ti podatki (ki so daleč od tega, da bi bili popolni; pisateljeva velikanska rokopisna zapuščina je tako rekoč nepregledna in v njej se gotovo skriva še veliko pomenljivih informacij) omogočajo, da poskusimo vprašanje o vlogi in statusu nacionalne problematike v *Al Arafu* osvetliti čim bolj celovito. Brez nasilne težnje po združevanju nasprotij je mogoče razumeti tako tradicionalne, »intelektualistične«, kot tudi novejše, pogojno imenovane »nacionalistične« ali »družbeno aktivistične« interpretacije *Al Araf*. Gre predvsem za to, v kakšnem kontekstu obravnavamo to problematiko pri Bartolu.

Na eni strani se zdi, da večina razlagalcev do novejšega časa ni preveč grešila, ko je Bartolove novele razumela tako, da je nacionalna problematika v njih – če so jo seveda sploh zaznali – podrejena nekemu širšemu, nihilističnemu okviru, ki zaznamuje celotno zbirko. S tega zornega kota

ni videti, da bi imele »nacionalistične« in družbeno-prevratniške ideje v zbirki drugačen status kot nekatere druge, ki so prav tako izrazite. Če se poglobimo v miselni sestav *Al Araf*a, potem vidimo, da je Bartol v večini pripovedi »eksperimentaliral« z idejami oziroma preverjal različne možnosti posameznih zamisli v fiktivnih položajih. Nekateri kritiki so ob izidu zbirke v tem pogledu upravičeno omenjali Zolaja. Podobno kot je izumitelj eksperimentalnega romana svoje junake opremil z bremenom dednosti, jih postavil v določen zgodovinski čas in milje ter opazoval, kako se bodo odzivali v tem »eksperimentalnem okolju«, je ravnal tudi Bartol, le da jih je namesto s tainovskimi determinantami opremil s tako ali drugačno idejo. Spodbujen s slabimi izkušnjami iz svojega lastnega ljubezenskega življenja je preverjal, kakšne življenjske položaje omogoča v svetu popolnega spoznavnega in etičnega relativizma uveljavljanje raznih modusov vivendi laži in prevare. Ob pobudi zgleđa prijatelja Klementa Juga – dr. Krassowitz je, kot pravilno ugotavlja večina raziskovalcev, le njegova demonična radikalizacija – pa je (bržkone tudi tu bolj »intelektualistično« kot pragmatično aktivistično) preverjal, kaj bi za zatirani, podrejeni, šibki narod lahko pomenila ničejansko-makiavelistična preobrazba njegovega značaja. Tako so pisateljevo delo razumeli njegovi sodobniki, kritiki in prijatelji, približno tako ga je po vsem sodeč tedaj razumel tudi sam in tako ga je bilo mogoče razumeti tudi še ob njegovem *revivalu* (ne nazadnje je Bartol v osemdesetih in devetdesetih letih prejšnjega stoletja, ko je doživel v slovenskem prostoru »nepričakovan [...] vzpon« [Dolinar 28], postmodernistično generacijo pritegnil prav z vtisom »zgolj virtualnosti«, literarnosti svojih pripovedi in njihovih tem). Pisatelj je očitkom o intelektualizmu sicer oporekal, češ da so njegova besedila pisana s *srčno krevjo*; a pri tem je v obdobju *Al Araf*a – pogosto pa tudi pozneje – kot pobudo za nastanek pravzaprav vseh osrednjih novel *Al Araf*a, izrecno tudi tistih, v katerih se pojavljajo »nacionalistične« ideje oziroma v katerih je mogoče videti celo nekakšna navodila tigrovcem, poudarjal predvsem pomen izkušenj iz intimnega življenja, ljubzenskih prevar in osebnih razočaranj, ne pa – tako kot po vojni – aktivističnih namer vzpostavitve »moralnega kodeksa«, ki naj bi *dejansko* prevetрил nacionalni značaj in spodbodel prevratne družbene spremembe.

Na drugi strani pa tudi utemeljenosti novejših razlag, ki opozarjajo na »nacionalizem« in »družbeni aktivizem« nekaterih novel *Al Araf*a, ni mogoče zanikati. Ne le zato, ker Bartolovi liki res razlagajo te ideje; še manj zato, ker je na ta vidik opozarjal pisatelj sam po drugi svetovni vojni. Ne nazadnje to ni odločilno; to Bartolovo samorazumevanje je bilo namreč verjetno v precejšnji meri motivirano z željo, da bi prikazal svoje vsaj pri uradnem literarnem zgodovinopisju na pol pozabljeno ali prezrto delo kot pomembno in tudi še vedno aktualno. Pač pa se te razlage lahko opirajo

na to, da je Bartol v nekaterih likih iz *Al Araf*a upodabljal – in povezoval z nacionalno idejo – tisto strukturo osebnosti oziroma subjektivitete, ki je bila potrebna za izpeljavo velikih zgodovinskih in družbenih sprememb. Bartolovo delo je zato, če ga gledamo s tega zornega kota, svojevrsten glasnik teh sprememb, naj bo po naključju ali zaradi pretanjenega »zgodovinskega čuta«, s katerim se je pisatelj po vojni rad ponašal.

OPOMBE

¹ O tem »nojevstvu« je v poznejših spominih, ko je omenjal Mussolinija, Hitlerjev prihod na oblast ter Münchenski sporazum iz leta 1938, zapisal: »takrat so že padale Hitlerjeve grožnje kakor zoper vso Evropo tako tudi zoper nas. Nekateri mojih znancev so spričo teh groženj menili, da bi nam, kot majhni državi, a še posebej nam, Slovencem, v naši neznatnosti najbolje pritakala politika noja [...] Zoper to miselnost sem jaz poznal en sam izrek: Hamletov 'bodi pripravljen, to je vse'. V zbirki *Al Araf* je to stališče v poglavju okrog dr. Juga in dr. Krassowitza večkrat z vso jasnostjo izraženo.« (Bartol *Mladost* 269)

² Beležka z dne 28. VIII. 1955, ki popisuje pogovor med Bartolom in njegovim tržaškim sogovornikom, zanimivo osvetljuje Bartolov lastni občutek pripadnosti temu krogu: »Ali je imel Jug kaj opraviti z uporom proti fašizmu, z Bazovico? Jaz: 'Umrl je prej. Toda vsi, ki so se potem aktivno udeleževali, kot Jelinčič, so bili v nekem smislu njegovi učenci.' On: 'Učenci in tovariši.' 'Da, Jelinčič in jaz sva njegova vrstnika.' (RM II 27; tu ena od beležk za leto 1955)

³ Je šlo za problematiko tržaškega ozemlja? Za razočaranje nad povojno ureditvijo v Jugoslaviji?

⁴ V njej prepoznamo precej avtobiografskih potez, povezanih predvsem z Bartolovim ravnanjem med vojno. Pisatelj se je na prigovarjanje Josipa Vidmarja pridružil OF kot drugi blagajnik njenega Kulturnega plenuma. Bartol večkrat omenja, da je to storil z navdušenjem in brez omahovanja, Vidmar pa se tega spominja nekoliko drugače (gl. Vidmar 362). Bartol v partizane ni odšel, v njegovih dnevnikih je najti polno – včasih med seboj tudi povsem nasprotujočih si – pojasnil za to.

⁵ Ta osnutek – s podobo Krassowitza/samega pisatelja kot »matere slovenskega naroda« – zelo nazorno potrjuje teze literarnih zgodovinarjev, npr. Janka Kosa, Borisa Paternuja in Matevža Kosa, da Bartol v svojem nihilizmu in kozmopolitizmu ni šel do skrajnosti, temveč še vedno ostaja ujet v tradicionalni slovenski cankarjanski model, kjer sta v ospredju lik zapostavljene matere in rahlo užaljenega umetnika. Sicer pa ga je natanko tako že leta 1936 razumel tudi Božo Vodušek (gl. nav. d.).

⁶ O polemичnem vprašanju, kako dejavno je v tej smeri deloval sam Jug, koliko pa gre za admirativno projekcijo njegovih prijateljev po njegovi smrti – Bartol v več spisih upravičeno govori o Jugovem »legendotvornem karakterju« – na tem mestu ne moremo razpravljati.

⁷ Tudi Jelinčič, ki ga je zelo dobro poznal, v svoji zgodovini tigrovstva in narodnostnega gibanja na Primorskem Bartola v tem kontekstu ne omenja. (Gl. nav. Jelinčičevo delo.)

⁸ Npr. tako kot glede misli o ženskah, ki jih Bartol polaga v usta svojim junakom. Pisatelj je javno protestiral proti temu, da bi te ideje imeli za njegove lastne. Pojasnjeval je, da so mu liki le podlaga za miselno eksperimentiranje z različnimi idejami.

⁹ V Bartolovi bibliografiji za to obdobje ne najdemo izrazitih družbeno ali nacionalno angažiranih člankov. V časopisu, ki ga je v letih 1933 in 1934 urejal v Beogradu, je sicer

napisal nekaj poročil o aktualnem dogajanju (npr. o volitvah o Nemčiji), a brez angažiranih ali kritičnih poudarkov. Nasprotno, ob kraljevem rojstnem dnevu je denimo sestavil precej oporunističen zapis. Da je to storil iz lastnega prepričanja, dokazuje tole mesto iz spominov: »oktobra 1934 [...] je pretresel svet strahovit atentat. Bil sem takrat v Beogradu in v družbi, kamor sem zahajal in v kateri so bili umetniki, državni uradniki, zdravniki itd., se je o strašnem dogodku veliko ter razburljivo govorilo. Na moj občutljivi živčni sistem je vest o atentatu delovala tako, da sem bil za več dni vržen iz duševnega ravnotežja. Nisem bil vpisan v nobeno politično stranko in tudi nobene pristaš. Bil sem svoboden umetnik, toda kot privatna oseba povprečen in dober državljan. Kralj je takrat zame predstavljal državo, njegov umor se mi je zdela grozota, zlasti ker so prenekateri mislili, da se bo mlada državna tvorba razsula in končala v narodnostno-državljski vojni, ko je padel simbol takratne njene enotnosti.« (Bartol *Mladost* 241) – V skladu z vsem tem se je Bartol pozneje tega obdobja odkritosrčno spominjal takole: »V nasprotju z vso svojo 'socialno orientirano' generacijo nisem jaz rebeliral proti usodi oz. družabnemu redu. Za svojo namreč sem naprtil krivdo izključno sebi in ne drugim, niti ne družabnemu redu.« (RB 5; zapisek 30. IV. 1953) Celo tedaj, ko je (8. X. 1955) že drugič zaman prosil za sprejem v Partijo, v svoji prošnji kot dokaz za svoje družbeno angažirano delovanje pred drugo svetovno vojno ni mogel navesti drugega kot: »Kake dve ali tri leta pred napadom fašistov na Jugoslavijo sem se priključil levičarsko usmerjenemu 'Umetniškemu klubu', v katerem so sodelovali s prirejanjem recitacij (Ljubljana, Maribor, Jesenice itd.) še: Niko Pirnat, Jože Kranjc, Ludvik Mrzel, Igor Torkar in Ladislav Kiauta. V študiji 'Ob smrti Sigmunda Freuda' (Modra ptica 1938/39) sem potrdil svojo demokratično zavest, v članku 'Na zidu spoznanja' tik pred napadom na Jugoslavijo (Jutro, 12. V. 1940) pa ob Njogoševem Gorskem vijencu poziv na odpor.« (RM II 1) (Da tudi članstvo v 'Umetniškem klubu' pravzaprav ni bilo dober dokaz, razkriva Bartolov dnevniški zapisek z dne 18. II. 1951, v katerem popisuje pogovor z Brankom Hofmanom. Ta mu je takole poročal, kako se je njegov prijatelj Mrzel spominjal literarnega večera na Jesenicah: »Bartola smo vzeli poleg nekako za kamuflažo. Vsi smo bili bolj ali manj socialni pisatelji, razen njega. Bartol je bil zadnji na vrsti. Mi čitamo svoja dela, vsa imajo bolj ali manj izrazito socialno tendenco in že smo mislili, da smo naredili vtis, da smo prepričali ljudi o potrebi socialne borbe, pa ti pride na koncu Bartol s svojim izrazitim individualizmom, ničejanstvom, in nam pokvari ves uspeh, ves plod našega truda!«; RB 10)

¹⁰ Naj navedemo le dva primera, ki pojasnjujeta motive za nastanek novele »Al Araf«. 26. X. 1953 je pisatelj svojemu dnevniku zaupal tole:

»Nocoj proti jutru sem imel cel kup rahlih erotičnih sanj in ko sem se zbudil, sem imel nekaj čudovitih lucidnih trenutkov. Smisel in vrednost 'Al Araf' mi je bila kakor na dlani. Novel v zbirki in novele Al Araf še posebej.

V tistih letih sem živel kakor v neki neprestani čustveni pijanosti. Napetost v meni je bila do nervoznosti intenzivna. Bil sem 'splošno' zaljubljen, srce se mi je trgalo na vse strani. Trpel sem, ker je bila ena vezana, druga, vsaj tako sem mislil, 'nezanesljiva'. Potem je prišlo do tiste katastrofalne krokarije pri dr. Barletu. Bil sem pijan, spali smo pri njem – Ks. se je držala rezervirano, kot da ni med nama nič. Bila ljubosumna na M., a jaz sem bil slep. (M. seveda ni bilo zraven.) Toda dr. B. je naslednji dan pripovedoval M., kako nas je bil čez noč 'umno' razporedil po sobah svojega stanovanja, tako da si je bil lahko nekaj privoščil. Bil sem kvazi blazen od ljubosumnosti in osebne prizadetosti. (Bilo je l. 1934.) Vršil sem strahovito eksaminacijo, videl solz nič koliko [...]

Da se pomirim, sem napisal zgodbo Al Araf. Stisnil sem svoja čustva v precep in jih z ostrim nožem razrezal. Ta vivisekcija se je v literaturi prikazala kot hladen, kot rezilo oster miselni traktat, v katerem je igral avtor obe vlogi prevaranega in varajočega. Toda kdor iz ožje družbe je novelo prebral, je vedel, kaj je njena podlaga. M. je bila nad vse všeč, Ks. jo je dva ali trikrat zapored prebrala in mi obetala krvavo maščevanje.

Tiste novele potem dolgo nisem mogel brati. Spominjam se, da ko sem jo pripravljaj za zbirko, sem se mučil ob njej, kot bi nad sabo vršil vivisekcijo. In še čez 10 let sem imel isti občutek.

Danes ne dvomim, da je v kristalno jasnih stavkih tega 'traktata' ohranjen v podtalju ekstrakt mojih takratnih čustev, moje takratne neznosne notranje napetosti, moje neznosne bolečine, ki sem ji poskušal postati gospodar. Mnogi so to novelo tako občutili. Toda 'poklicani'? Zanje je bilo to preprosto spiritiziranje, čisto intelektualno igračkanje, ne pa krik do smrti ranjenega srca. Vsak stavek, vsaka misel, ki sem jo napisal, nosi neki grozoviti čustveni podton. V delu je magija, ki je lastna samo najvišji liriki. Toda naši 'merodajni' poznajo samo eno vrsto lirike, za te vrste so gluhi [...]« (RB 6)

Drugi zapisek (z 9. II. 1959) o isti temi je sicer krajši, a bogatejši z navedbo konkretnih imen:

»V Spominih ('Mladost pri Sv. Iv.') sem v poglavju o Alamutu zapisal, da sem v teh novelah 'kontrafiral' nekaj svojih sodobnikov, ki so bili za dobo 'tipični'. To je seveda samo del resnice. (In takrat sem to prav tako vedel, kot vem danes.) V resnici – tisto kar tvori podstat tem novelam – sem si iz duše izpisal svoja boleča čustvena stanja, najprej spoznanja in boleča doživetja ob Nadi (pariški pustolovci; Izpoved dr. Forcesina, Kl. Jug etc.), pozneje ob Kseniji in Mari. V Beogradu (sama novela *Al Araf*, ki sta jo tako Ks. kot M. takoj prepoznali, ne da bi bil kateri koli moški, ki so bili okrog nas, niti Slavko Sav., niti Stanko Mencinger, kaj slutili), itd. Zaplet: Ksenija, Barlè, jaz n. pr., ki sem ga naslikal v Zadnjem gibalbu, kako bliskovito sta ga prepoznali i Ksenija, ki je bila sama globoko prizadeta, i Marjana, ki je bila v stvar posvečena in tudi – prizadeta! Tako sem sproti registriral lastna čustvena stanja, jih proiciral navzven in si iz duše izpisal svoje ljubezenske bolečine.« (RM II 26)

¹¹ Bartol je bil že od mladih nog podvržen intenzivnemu »dnevnomu sanjarjenju« (prim. zlasti drugo knjigo njegovih spominov *Mladost pri Svetem Ivanu*), in tudi pozneje mu je ostal privržen. Bral je indijancarice in se vživljal v vlogo poglavarja na čelu vdanih bojnikov, ki se bojujejo za svoj narod. Temu se tudi v zreli dobi ni odrekel. Sanjaril je, kako se z zvestimi pristaši zateče v nepristopno gorovje Himalaje in od tam vodi oborožen upor. V enem od dnevniških zapiskov to pojasnjuje takole:

»S Stalinovo smrtjo je izgubila moja nočna fantazija svojo zadnjo veliko krožno točko, svoje večletno osišče, svojega velikega zoprnika. Lotil se me je smrten dolčas pred spanjem, iščem okrog in se ne morem ničesar njemu adekvatnega oprijeti [...] Ko sta bila Hitler in Mussolini na vrhuncu svojih moči, ko sta rasla k njej, sta mi bila onadva tisti oporni točki, ob katerih so se sukale moje fantazije, preden sem zaspal. Leta in leta sem si 'izmišljeval' poti in sredstva, da bi ju potolkel [...] Pred Stalinom sem se zatekel na Himalajo. Tam sem ustanovil iz samih Slovencev nekakšen himalajski riterorden, s katerim sem začel urejati svet. Po kominformu je postal Stalin 'mon ennemi intime'. Če ni šlo drugače, sem se poslužil tudi četrte dimenzije – toda najrajši sem fantazmagoriral na realnih podlagah. Te fantazmagorije so bile moje najslajše uspavalno sredstvo.« (RB 5; zapisek 2. V. 1953)

In ko je naletel na podobno fantaziranje pri prav tako vnetem bralcu indijancaric Dušanu Pirjevcu (ki pa seveda tega ni potreboval zato, da bi kompenziral lastno nedejavnost), je v dnevnik navdušeno napisal:

»Ahac [je] omenil [...] 'vizijo'. Rekel je, da bi si upal napraviti iz Slovencev 'čudež', če bi jih mogel vzeti vsaj tristo s seboj v Afriko ali kamor koli, ki bi si jih sam izbral [...] Ko sta še Hitler in Mussolini razsajala po Evropi in še prej, in sta šele grozila, sem se v teh fantazmagorijah zatekel s peščico Slovencev na Himalajo in ondi zgradil neko novo, nedotakljivo državo [...] In dokler je živel Stalin, sem se tudi pred njegovo grozno zatekel vsak večer na Himalajo, s točno 300 Slovenci [...] In ko sem tisti dan poslušal Ahaca,

mi je bilo, kot da bi poslušal lastne najbolj skrite in sramežljivo čuvane fantazmagorije iz njegovih ust.« (RB 9; zapisek 18. X. 56)

¹² »Polagoma sem se začel zavedati, da sem našel v Ž. [Žagarju; op. T. V.] tisti vzvod, tisto potrebno Arhimedovo točko, ob kateri bom nemara nekoč zasukal ... pa je le bolje, da ne zapišem. Megalomanija! Žagar za Slovence, Slovenci za svet. Torej tudi Slovenci so vzvod? Človek mora samo tam trdno stopiti na noge, kjer je pognal korenine. In jaz sem jih tu. Zato je bilo pač nesmiselno, ko sem se udajal mislim, da bi pisal v kakem drugem jeziku. – Kaj je Nada? Ljubezen, nedvomno. V človeškem smislu. V umetniškem: najdišče, zlatokop. Eine feine Fundgrube. Znanstveno: objekt raziskovanja in – morda tudi nekoliko – Eksperimentierkaninchen. Glavno, t. j. metafizično: Oplodilno zrno, plod, kvas za moje dom. načrte. Puščica, ki me je ranila, da se je pocedila moja zmajevska kri, in ki jo bom zopet izstrelil v – človeštvo. Kaj je Ž. Zares zame tisti toliko iskani človek (najprej sem mislil, da bo Šavpah, potem Walter, potem Henning), o katerem je dejal Hasan ben Saba, da si, naslanjajoč se na takega človeka, na katerega se more popolnoma zanesti, upa zaokreniti ojnice sveta? On pa, Ž., ne sme o tem ničesar vedeti. Kaj, če bi zaslutil? Včasih le malo zasumi. Moji sovražniki mu vedo toliko natvesti. Zares, če je tako, kot mislim, potem je pač ta 'Kralj na Betajnovi', kar je Ž. v svojem bistvu, zares imenitna zagozda, ob kateri bi lahko zasukal os. Skrij se, lisjak! Ali sem bil preveč iskren tudi proti samemu sebi? Ko sem napisal 'Sistem Ivana Groznega', sem zares napravil sijajen izum. S tem sistemom prinašam sedaj 'okolje' Slovence. Izpovedujem se jim, toda zato jih bom prisilil nekoč na kolena.« (Bartol »Literarni« 384)

VIRI

Rokopisno gradivo navajamo po dveh virih.

- 1.: Rokopisno gradivo, shranjeno v NUK v posameznih mapah pod inventarnima številka-ma »15/72« in »1/1995 VLADIMIR BARTOL«, navajamo z oznakama RM I oziroma RM II ter z ustrezno številko mape.
- 2.: Rokopisno gradivo, začasno shranjeno na ZRC SAZU (78 dnevniških beležk iz obdobja med letoma 1944 in 1964), navajamo s kratico RB in zaporedno številko:

xyž1 / *Balkanijada* [RB 1]

Zapiski I. 1945 [RB 2]

Balkanijada VII. Trst. [RB 3]

Zapiski 1951 / II. / 1952 / (nadaljevanje zap. 1951) / Trst [RB 4]

Zapiski 1953/II / Balkanijada / Ljubljana [RB 5]

Trst 1953 / Beleške [RB 6]

1953. Trst / Beleške [RB 7]

Zapiski (5. XII. 54 – 30. XII. 54.). (2. I. 55 – 28. II. 55.) [RB 8]

Ljubljana, 18. X. 1956 – 2. I. 1957. [RB 9]

Zapiski 1951 (Nadaljevanje zapiskov 1950 / II / 1951) [RB 10]

LITERATURA

Bartol, Vladimir: »Literarni zapiski«. *Dialogi* 7/4–10, 1982: 364–390, 505–528, 620–637, 748–782, 827–834.

Bartol, Vladimir. *Mladost pri Svetem Ivanu. Romantika in platonika sredi vojne. Tretja knjiga*. Ljubljana: Sanje, 2006.

Bartol, Vladimir: »Na zidu spoznanja«. *Jutro* 21.109 (12. maj 1940): 3.

- Bressan, Arnaldo. *Pustolovščina besede: Slovenski eseji*. Prev. Ciril in Jaša Zlobec. Koper: Lipa; Trst: Založništvo tržaškega tiska, 1985.
- Dolinar, Darko. *Med književnostjo, narodom in zgodovino: Razgledi po starejši slovenski literarni vedi*. Celja: Celjska Mohorjeva družba; Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, 2007.
- Hladnik, Miran. »Razmerje med Bartolovo kratko in dolgo prozo«. *Slovenska kratka pripovedna proza*. Ur. Irena Novak Popov. Ljubljana: Filozofska fakulteta, Oddelek za slovenistiko, Center za slovenščino kot drugi/tuji jezik, 2006. (Obdobja, 23). 137–144.
- Jelinčič, Zorko. *Pod svinčenim nebom. Spomini tigrovskega voditelja*. Gorica: Goriška Mohorjeva družba, 1994.
- Kermauner, Taras. »Vladimir Bartol – predhodnik današnje slovenske moderne literature«. Vladimir Bartol, *Demon in Eros*. Ljubljana: Mladinska knjiga, 1974. 423–445.
- Kos, Janko. *Na poti v postmoderno*. Ljubljana: Literarno-umetniško društvo Literatura, 1995. (Zbirka Novi pristopi)
- Kos, Matevž. *Poskusi z Nietzschejem. Nietzsche in ničejanstvo v slovenski literaturi*. Ljubljana: Slovenska matica, 2003.
- Kralj, Lado. »Bartol-Mrzel-Grum«. *Pogledi na Bartola*. Uredil Igor Bratož. Ljubljana: Literatura, 1991. 117–142.
- Legiša, Lino. »Vladimir Bartol«. *Dejanje 2.4* (1939): 166–171.
- Mrak, Ivan. »Srečanja z Vladimirjem Bartolom«. *Most* 49–50 (1977): 110–117.
- Paternu, Boris. »Bartolov *Al Araf*«. Vladimir Bartol, *Al Araf*. Ljubljana: Sanje, 2002. 326–338.
- Vidmar, Josip. *Obrazi*. Ljubljana: Državna založba Slovenije; Borec, 1985.
- Vodušek, Božo. »Vladimir Bartol«. *Ljubljanski zvon* 56.5 (1936): 295–299.
- Zupan Arsov, Tadeja. »*Alamut?* Resnično zanimiv, ne pa velik roman«. Okrogla miza o Vladimirju Bartolu. Delo, Književni listi, 17. marca 2003.

Bartol's *Al Araf* and the "National Issue"

Keywords: literature and society / Slovenian literature / short prose / Bartol, Vladimir / literary interpretation / national question / TTGR

Slovenian literary critics and historians have long viewed Vladimir Bartol's collection of short stories *Al Araf* as the work of an author that wrote cosmopolitan and typical non-Slovenian literature and placed cognitive and ethical relativism under the influence of Descartes, Machiavelli, and Nietzsche at the forefront rather than national issues. Only more recent studies have begun treating Bartol's early novellas differently; they perceive some typical Slovenian literary constants in them, including a strong ethnic component. This article elucidates this gap between older and more recent interpretations by relying heavily on poorly known and hitherto nearly unstudied manuscripts from Bartol's estate as well as published documentation. The commonly held impression is that while writ-

ing his collection Bartol treated the ethnic issue solely as one of the many ideas he experimented with in his stories. This was also how his contemporaries understood him at that time and failed to identify tones colored with a nationalist idea in his stories. In contrast, more recent explanations draw attention to specific places in *Al Araf's* main cycle that focus on this very idea of strengthening and establishing a nation. These interpretations can also find firm support in Bartol's postwar self-explanation and especially in the fact that the writer's novellas thematized the type of subjectivity that Slovenians needed to carry out great historical changes and in some way predicted these changes.